

ТАФАККУР

ИЖТИМОИЙ-ФАЛСАФИЙ,
МАЪНАВИЙ-МАЪРИФИЙ
ЖУРНАЛ

ТАФАККУР 2/2017

SAHIFALARIDA

саҳифаларида

ХАЗИНА

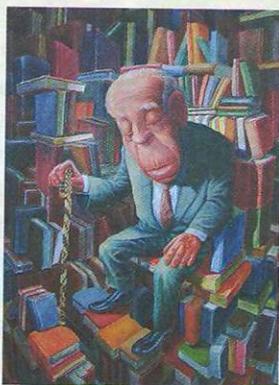
АЛОТУН. Критон. *Диалог*.....56

САНЪАТ ФАЛСАФАСИ

Гулнора РАҲМОН. Соғинчдан улғайган
мусаввир.....64

НАСР ЖАВОҲИРЛАРИ

Хорхе Луис БОРХЕС. Гўлгота. Шумқадам.
Ҳикоялар.....66

НАСЛИМИЗ – АСЛИМИЗ

Баҳодир КАРИМ. Бобур ва Қодирий.....78

ТАҚДИРДАГИ ТАДБИРЛАР

ШОҲСАНАМ. Чеховнинг синглиси.....86

МОҲИЯТ ЖИЛОЛАРИ

Беҳзод ФАЗЛИДДИН. Таҳрирсиз хаёллар...100

Гулнора РАҲМОН. “Қитобага ошурфта”

ЖАВОНДАГИ ЖАВОҲИР

Муҳиддин РАҲИМ. Саволларга чулғанган дунё.....104

ТАЛҚИН ВА ТАДҚИҚОТЛАР

Гулчеҳра ҚОБУЛНИЁЗОВА, Лола ЙЎЛДОШЕВА. “Карвон ўзинг, сарбон ўзинг...” 112

Нурали ШОДИЕВ. Кўз илғамас бойлик.....114

Баҳром ХЎЖАНОВ. Демократия ва хавфсизлик: танганинг икки томони.....115

Моҳичеҳра ШОМУРОДОВА. Панадаги душман ҳамласи.....118

Нурман БЕРДИЕВ. Кимнинг баҳоси холис?.....119

Бахтиёр ЁҚУБОВ. Само сирларидан огоҳ сиймо.....120

Ғанижон ХУДОЕВ. Заррага жо бўлган олам....122

Ҳусан АБУЕВ. “Ўзбек иши” ми ёки “Кремль иши”?.....124

Авазбек ЕРМЕТОВ. Қимматга тушган “озодлик”.....125

Журналнинг инглизча мухтасар мазмуни.....127

кетиши қахрамон характери ҳамда психологик ҳолатлари очилмай қолишига сабаб бўлган. Бутун спектакль давомида Фарғоний (актёр Муҳаммадали Абдуқундузов) сахнанинг у ёғидан бу ёғига юради. У ҳамisha назокатли, хушфезъл ва киборларча вазмин. Асарнинг бирон ўрнида қахрамоннинг ички тугёни кўринмайди. Тўғри, актёр қахрамоннинг рақиби Асрор иғво қилаётганда унга нисбатан нафратини ифодаламоқчи бўлади, лекин турган жойида ғазабнок сукути билан, залворли бир сўз демай томошабинга буни қандай етказиш мумкин? Шу ўринда асарнинг асосий камчилиги кўзга ташланади. “Пири коинот” пьесасида ал-Зокир рақибига зарба бериш учун зимдан, кескин ҳаракат қилади. Алломанинг разил ишларга бормаслигини билган ҳолда ўзи ҳар қандай пасткашлиқдан қайтмайди. У ўзининг Байт ул-ҳикмадаги ўрни, обрўини сақлаб қолиш пайида. Бу ерда салбий қахрамон шекспирона акс эттирилган дейиш мумкин. Зеро, унинг ўз ҳақиқатлари бўлиб, бу билан тарафдор орттириш, ўзини жабрдийда қилиб кўрсатишга уринади. Зимдан ҳаракат қилиши ҳам унинг аҳмоқ эмаслигидан далолат. Фитнани сезган Маъмун уни тирик қўймаслиги ҳам кундек аён. Бундан ташқари, Фарғонийни жисман маҳв этиш унинг учун ғалаба эмас. Агар шундай бўлганида хилватда унга суиқасд уюштириши мумкин эди. Ал-Зокир учун энг даҳшатли хавф – душманининг шон-шухрати, доврўи. Рақибини бадном этибгина ўзи рўшнолик кўриши мумкин. Шундай мантикий изчил омиллар “Алломанинг қисмати”да кўринмайди. Бош қахрамонга қарши куч сифатида ёшлиқдаги сабоқдоши тасвирланади. Рақиб бўлмиш Асрор Фарғонийнинг даҳрийлик қилаётганини тинимсиз юзига солгани солган. Аммо бу даъвои Фарғоний Куръони каримнинг илм иташ ҳақидаги биргина ояти билан

йўққа чиқаради. Шундан сўнг Асрор Фарғонийнинг севгилисига кўз олайтиради. Бир қарасангиз, олимлик даъво қилади... Бундай узук-юлуқ зиддиятлар билан эса сахна асарининг динамикасини ривожлантириб, драматизмни таъминлаб бўлмайди. Асарнинг бугунги кунги аҳамиятини ошириш мақсадида қахрамон тилидан онда-сонда ватан соғинчи ҳақидаги фикрлар янграйди, лекин бу борада бирор ҳаракат кўзга ташланмайди. Шу каби камчиликларни бошқа санъатшунослар ҳам таъкидлаган (*Матёқубов А. Аллома қисмати // “Teamp”, 2016. 5-сон*).

“Пири коинот” ҳамда “Алломанинг қисмати” пьесалари мисолида шу жиҳат англашиладики, драматик асарда тарихий шахс образи талқини имкон қадар бугунги кун томошабинига тушунарли бўлиши керак. Қолаверса, қахрамон дунёқарашининг кенг қамровда очиб берилиши асарнинг томошабоплигини оширади. Фарғоний мисолида гапирганда, унинг олим, фуқаро, шоғирд, устоз, инсон ва керак бўлса, рақиб сифатидаги дунёқараш очиб берилиши, сўз, ўй, хатти-ҳаракат мувофиқлиги таъминланиши лозим. Яна ҳам муҳими, қахрамон инсоний фазилатлари яққол акс этадиган синов, имтиҳондан ўтказилиши керак. Фарғонийнинг дунёга машҳур олимлиги барчага аён, бироқ томошабинга кўпроқ унинг илм-маърифат йўлидаги заҳматлари қизиқ. Драматургларимиз олдида нафақат тарихий шахслардан фахрланиш туйғусини жўш урдириш, шу билан бирга, уларнинг инсоний фазилатларини замондошларимиз, айниқса, ёшлар қалбига сингдириш вазифаси ҳам турибди.

Бахтиёр ЁҚУБОВ,

Ўзбекистон давлат Санъат ва маданият институтининг катта илмий ходим-изланувчиси

Zarraga jo bo'lgan olam

Қадимги даврга оид зардўзлик ишлари бизгача етиб келмаган. Бироқ ёзма адабиётларда санъатнинг бу тури XIV асрда ҳам мавжуд бўлгани, милодий VI – VII асрларга оид деворий суратлардаги нақшу нигорлар эса зардўзлик илк ўрта асрлардаёқ ривож топганидан дарак беради. XIX асрда зардўзлик санъати маркази Бухоро шаҳри бўлган. У, даставвал, амир, зодагонлар ва жамиятнинг бой табақаси эҳтиёжини қондиришга хизмат қилган (*Гончарова П. Бухоро зардўзлик санъати. Тош-*

кент, Фафур Фулом нашриёти, 1986. 5-бет). Бухоронинг ўзига хос зардўзлик санъати XIX асрнинг иккинчи ярмида шаклланган. Анъанага кўра, бу санъат билан асосан эркаклар шуғулланган. Зеро, халқда “Аёлнинг қўли теккан зарсим хира тортади”, деган ишонч бўлгани ҳақида уста зардўзлар хотирлайди. Шунга қарамай, аёлларнинг мазкур санъат тури билан шуғулланишига тўсқинлик бўлмаган. Зардўз устанинг оиласидаги хотин-қизлар ҳам унга кўмаклашган. Мазкур санъат намуналари, асосан,

Бухоро аркида кенг қўлланган. Эҳтимол шу боис бу санъат билан асосан эркаклар шугуллангандир. Дарҳақиқат, зардўз усталар аввалига Арқда, кейинроқ эса Арқ яқинидаги Қушбеги ҳовлисида ишлаган.

Амир Музаффархон (1860-85) ҳукмронлиги даврида зардўзлик хийла юксалган. Жумладан, айна шу даврда зардўзларга буюртмалар ортган, эъзоз-эътиборда бўлган кишиларни зардўзи тўн билан сийлаш одат тусини олган. Шунингдек, амир Абдулаҳадхон (1885-1910) даврида Бухоро шахрининг Мирдўстум маҳалласида иккинчи зардўзлик устахонаси очилган. Амир Олимхон (1910-20) даврида эса зардўзлик санъати тўлиқ марказлаштирилган. Барча йирик буюртмаларни закотчи Қалонга қарашли устахоналар бажарган. Бу устахоналарнинг йигирмадан ортиқ дўкони бўлган.

Дабдабаю ҳашамга ўчлик амир ва унинг яқинлари кийимларини бошдан-оёқ зар билан безашни урфга айлантирди. Хусусан, уларнинг дўппи, кулоҳ, салла, тўн, белбоғ, калиш, этик ва ҳатто пайтавалари зар билан безатилган. Сарой хонимларининг ҳам чопон, кўйлак, пешонабанд, култапўшак, лозим ва калишларигача бежирган зар нақшлар билан сайқалланган. Сарой хоналарига-да турли зардўзлик буюмлари билан оро берилган.

Уста зардўзлар “заминдўзи” услубидан кенг фойдаланган. Мато асосининг барча қисмини зарсимлар билан қоплаб тикиш бу услубнинг фарқли жиҳати бўлган. Матога нафақат содда гуллар солинган, айна чоқда энг мураккаб геометрик “гирих”лар ҳам тикилган (*Қаранг: Фахретдинова Д. Автореф. канд. дис. “Пути развития декоративно-прикладного искусства Советского Узбекистана”. Стр. 6; Бўронов Б. “Ҳозирги замон Бухоро зардўзлиги” дипломи иши. Тошкент, 1978. 34-бет*).

Зардўзликнинг яна бир услуби “гулдўзи” бўлиб, бунда мато юзасига нақш ва ўсимликсимон мотивларни жойлаштириш, ранг ва заррин нақшларнинг ўзаро уйғунлигига эришишга аҳамият берилган. Бу услубда тикилган буюмларнинг безаклари – барг, гунча, гул, бута, дарахт, чирмовиқ каби ўсимлик мотивлари бир қадар соддалаштирилган бўлса-да, ўз тасвирий пластикасини йўқотмаган. Нақшлар орасида зооморф мотивлар – “чашми булбул” (булбул кўзи), “морак” (илонча), “тагалак” (кўчқорча), “забони гунжешак” (чумчуқ тили) каби шакллар умумнинг бўлаги тарзида келади. Шунингдек, “моҳ” (ой), “ситора” (юлдуз), “мавж” (тўлқин), “оба” (сув), “қошин” (гул) ва бошқа мотивлар қатори каллиграфик ёзувлар қитъа нақшларида ва ҳошияларда учраб туради.

XIX аср ўрталаригача зардўз усталар заррин нақшлар билан таг (фон) орасидаги мутаносибликка эътибор қаратган бўлса, XIX аср охирига келиб безак ҳашамлиги устувор аҳамият касб эта

бошлаган. Матонинг ранги, нафислиги эса назардан четда қолган. Шунга мувофиқ ишлатиладиган матолар ҳам ўзгара бошлаган.

Зардўзлик учун “қариё” деган махсус металнинг заррадек тешигидан олтин тортиб ўтказилиб зарсим тайёрланган, худди шу усулда ясалган зарсимлар Ҳиндистон ва Эрондан Бухорога келтирилган. Бу давр зардўзлик буюмларида олмос, гавҳар, зумрад, нилум ва бошқа қимматбаҳо тўшлар кенг қўлланган. Бундан ташқари, чизма, ўйма, босма билан ишлов берилган қумуш, олтин ва олтин суви юритилган айлана, кўпбурчак, ромб тарзидаги турли безак намуналаридан ҳам фойдаланилган. Кичик гумбаз тарзидаги “қубба”, ўртаси тешик олтин ва қумуш айлана “пулакчалар” урфга кирган. XIX аср охири ва XX аср бошларида турли рангдаги баҳмалдан меъёрдан ортиқ аппликация қилиш, заррин нақшлар қатори ранг-баранг каштадан фойдаланиш безакнинг оғирлашуви, ола-қуроқ тус олишига сабаб бўлган. Ҳатто рангли фаранг шоҳи ва баҳмал матоларига ҳам зар билан ишлов берилган. Хуллас, зардўзлик санъатида нафислик ўрнини бачканалик эгаллаган.

Россия фабрикаларидан матолар келтирила бошлагач, уста зардўзлар мазкур матоларни ҳам йирик гуллар билан безашни урфга айлантирдилар. Бундай нақшлар “гули қалъаги” (қалъа гули) деб номланади.

Ҳозирги кунда ҳам зардўзлик санъати Бухорода кенг ривож топиб, халқ амалий безак санъатида ўз ўрнига эга бўлиб турибди. Эндиликда нафис зардўзлик санъати билан аёллар кўпроқ шугулланадиган бўлди. Зардўз чеварлар белбоғ, сумка, нимча, оёқ кийим, дўппи ва турли-туман эсдалик буюмларини яратмоқдалар (*Зардўзлик. Тузувчи Азизова Н. Тошкент, Фафур Фулом нашриёти, 1968. 8-бет*). Турли тўй-томошаларда заррин сарпо, кийим-бош урфга кирган, санъакорларимиз зардўз тўн, нимча, зар дўппи, зардўзи қовуш-махсилардан кенг фойдаланяпти. Жумладан, Бухоро шаҳридаги “Бухорча” ашула ва рақс ансамбли хорижлик сайёҳлар учун ўз репертуарида “Зардўз қизлар” номли мусиқий куйлар жамланмасини ҳамда зардўзликка оид бир қанча сара куй ва ашулаларни намойиш этаётир.

Шу тариқа Бухоро халқ амалий-безак санъатининг юксак намунаси бўлмиш зардўзлик дастлаб сарой аъёнлари ва йирик зодагонлар эҳтиёжини қондиришга хизмат қилган бўлса, кейинги даврларда замон талаби асосида янада такомиллашган. Шунга мос тарзда зардўзлик услублари ҳам ўзгариб, янгиланиб борган.

Ғанижон ХУДОЕВ,

Ўзбекистон давлат Санъат ва маданият институти кафедра мудири